

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend.

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

OVERDRACHT VAN GELOOFSKENNIS VIA DE CATECHISATIE II

2. Herhalen en repeteren

2.1. Inleiding

Het is onder ons algemeen geaccepteerd dat catechisanten antwoorden uit de catechismus uit het hoofd moeten leren.

In het vorige artikel hebben we bij die gewoonte een aantal kanttekeningen gemaakt. Wie leerlingen opdrachten geeft, moet daarvan ook de zin kunnen aantonen. En bovendien moet je er voor zorgen dat je doelstelling wordt gehaald.

Vanuit die achtergrond kijken we kritisch aan tegen de vanzelfsprekendheid, waarmee soms memorisatie-opdrachten worden gegeven. Overigens blijven we er wel voor pleiten dat kinderen in de kerk een flink pakket parate kennis meekrijgen in hun leven. Ook kennis die woordelijk reproduceerbaar is. Alleen, om dat doel te bereiken moeten we wel de goede methode kiezen en daarbij met name letten op de geschikte leeftijdsfase van de kinderen.

Bij kennisverwerving kan memorisatie dus een goede rol spelen. Maar met het oog op hetzelfde doel moet er in de methode ook plaats zijn voor herhaling van de stof. Dat geldt zowel voor de opdracht om teksten uit het hoofd te leren, als voor de behandeling van leerinhouden. Over methodiek voor het herhalen van catechetische stof gaat dit tweede artikel.

2.2. Huidige praktijk

Moderne methoden doen weinig of niets aan bewuste herhaling van leerstof. Zij richten zich op de religieuze ontwikkeling van de catechisant en bepalen aan de hand daarvan de te behandelen onderwerpen. De meer orthodox ingestelde catecheet zal echter willen bereiken dat zijn onderwijs beklijft. En daarom kan hij niet anders dan herhaling inbouwen in zijn lessen. De manier waarop dat gebeurt is heel verschillend.

Sommige catecheten hebben daarvoor een heel systeem, met mondelinge en schriftelijke overhoringen, soms zelfs met repetities en (rapport)cijfers.

Over dergelijke schoolse methoden binnen het catechisticolokaal kan ik niet enthousiast zijn. Een van de eersie zinnen die ik tegen catechisanten zeg is: ik hoop dat je je bij mij niet als-op-school voelt. Dat wil niet zeggen dat opdrachten niet moeten worden uitgevoerd. Maar wel dat dat bewust in een andere sfeer en vanuit een andere motivatie moet gebeuren dan hij het maken van het gewone huiswerk voor school. Daarom voel ik niets voor schriftelijke overhoringen, repetities en rapportcijfers. Wie niet leren wil moet volgens mij met een andere, meer geestelijke stok achter de deur geïmmuleerd worden.

2.2.1. Binnen de jaargang

De eerste herhaling vindt plaats wanneer je voor de vol-

HOOFDARTIKEL

Overdracht van geloofskennis via de catechisatie II

H. Folkers

UIT DE SCHRIFT

Gewillig en dankbaar getuige

B.C. Buitendijk

KERKEN EN LEVEN

Zijn we veranderd?

R. ter Beek

Driestarren

G.J. van Middelkoop

AAN DE BROEDERWEG

Dr. J. van Bruggen een kwart eeuw hoogleraar

W.G. de Vries

BUITENLANDSE KERKEN

Pastoraat op Taiwan

O.J. Douma

Boekaankondigingen

BOEKRESPREKING

De hymnen van Efreem de Syriër Jeruzalem archeologisch bekeken

PERSSCHOUW

G.J. van Middelkoop

gende les laat leren wat je hebt uitgelegd. Wanneer dat leren ook nog inhoudt dat een catechismus-antwoord uit het hoofd moet worden geleerd, dwing je de catechisant de bewuste stof voor zichzelf te herhalen. Soms is hei goed, hij heel belangrijke onderwerpen, het geleerde voor een volgende week nog eens op te geven. En wie repeteren uil doet er goed aan daarvoor spel- of enquêtevormen te zoeken. Dat is prettig voor de groep en zelf kun je zo controleren of al je inspanning wel echte vrucht gedragen heeft.

2.2.2. *Via de cyclische methode*

Herhaling kan ook methodisch in hei onderwijs ingebouwd worden. Zo is het mogelijk gedurende de eerste vier cursusjaren de hele catechismus te behandelen, terwijl met name in het derde en vierde jaar de belangrijkste stof van de eerste twee jaren wordt opgehaald en verdiept. Gedurende het vijfde en zesde jaar kan opnieuw een herhaling en uitbreiding van dezelfde thema's plaatsvinden, terwijl alles nog eens wordt toegespijst in de cursus, voorafgaande aan de helijdenis.

Deze vorm van leerstof herhalen maakt hei bovendien mogelijk om dezelfde thema's telkens aan de orde te stellen met inachtneming van liet groeiende ontwikkelingsniveau van de catechisant.

2.2.3. *Zin of onzin, beoogde effect*

Uit het bovenstaande blijkt dat het woord 'herhalen' eigenlijk op twee manieren kan worden gebruikt. Meestal denken wij bij herhalen aan repeteren: datgene wat de leerling in een eerder stadium heeft geleerd moet hij zich opnieuw te binnen brengen. Herhalen kan echter ook betekenen: het opnieuw aanbieden van de leerstof. Bijvoorbeeld omdat de leerling vraagt het nog eens opnieuw uit te leggen.

Heide vormen van herhaling hebben zin in het cateche-

tisch onderwijs, al hecht ik persoonlijk aan de tweede vorm veel meer waarde. Het gaat er immers om dat de leerling een band krijgt met hetgeen hij moet leren. Hij moet er zijn God door leren kennen en liefhebben. En hij moet weten dat die kennis zijn leven behoort te beheersen.

Over het algemeen verwacht ik, om dat effect te bereiken, niet zoveel van de zelfwerkzaamheid van de catechisant thuis. Er zijn ouders, die er trouw op toezien dat hun kinderen zich op de les voorbereiden. Helaas gebeurt dat lang niet algerneen. Maar het effect is veel groter wanneer ik erin slaag zelf tijdens het catechisatie-uur de belangstelling te wekken. Op dat moment hoop je en bid je dat je het hart van je leerlingen bereikt. En wat zo in het hart gesloten wordt, verdwijnt niet gauw meer uit hun leven.

7.3. *Waarom herhaling*

Ik meen dat op dese manier de bedoeling van wat de HERE voorschrijft in Deuteronomium h het beste wordt benaderd. De vorige week wezen we al op die tekst. Als daar over 'inprenten' wordt gesproken, is dat niet een bevel om catechisanten leerstof te laten repeteren. Nee, de HERE vraagt van ons, opvoeders, dat we het verhaal van zijn grote daden zo vaak en zo enthousiast vertellen, dat de kinderen als vanzelf het na gaan zeggen. Met andere woorden: wij, opvoeders, moeten de stof telkens opnieuw, en telkens bij andere gelegenheden, aan de orde stellen. Dan kunnen de kinderen niet anders dan het verhaal in zich opnemen. Zoals het een wezenlijk deel van ons leven is, zo wordt het een onmiskenbaar bestanddeel van hun bestaan. En dat moet min of meer als vanzelf gaan, zoals je van je ouders ook automatisch leert hoe je eten en drinken moet.

2.3.1. *Bevestiging van kennis*

Ik ben er vast van overtuigd dat alleen deze wijze van werken ertoe leidt dat catechisanten de leerstof vasthouden en weten te gebruiken. Voornaamste grond onder die overtuiging is de bijbel zelf. Wat in Deuteronomium h wordt voorgeschreven, wordt elders in praktijk gebracht. Via gedenksteden, via de feesten, via de ceremoniën van het oude verbond leerden kinderen telkens wees dezelfde vragen stellen. En de ouders antwoordden daarop. Zo vaak, dat hun antwoorden in vaste formuleringen stonden, die de kinderen weer doorgaven aan het volgende geslacht. Deze methodiek is zo wezenlijk dat een typisch catechetische psalm als Psalm 78 ermee begint:

'Hij richtte een getuigenis op in Jakob
en stelde een wet in Israël,
die Hij onze vaders gebod
hun kinderen te leren,
opdat het volgende geslacht die zou kennen.
de kinderen, die geboren zouden worden,
dat zij zouden opstaan om ze te vertellen aan hun kinderen.'

En daarna volgt dan het onderwijs: de geschiedenis van Israël als het volk van Gods verbond, in een lange rij van

KERNREDACTIE

DR W.G. DE VRIES (eindred.), DRS C.I. VAN MIDDELKOOP, PROF. DR. M. TE VEE DE.

OVERIGE REDACTIELEDEN

DRS R. TORBEEK, DRS R. IJFFEN, DRS C.J. DE RIJTER, PROF. DR. C. TRIJP, DRS H. VELDMAN, PROF. DR. K. VELING

MEDEWERKERS

DRS J.A. BOERSEMA, J.M. DE JONG, A.JOH. KISJES, DRS J. MESSINK, DRS J. SMELIK

Als stukker bestemd voor de Redactie aan
De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA te Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V., Postrekening 406040 t.n.v.,
De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA Goes, Tel. (01100) 15591

ABONNEMENT

f 41,75 per jaar; f 45,25 per halfjaar; studenten f 69,25 per jaar (binnenland),
Buitenland: f 113,50 per jaar (zeepost)

Een abonnement kan per maand ingaan maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn.

Losse nummers f 1,85 (excl. porto)

ADVERTENTIEF

Prijs f 0,45 per mm. Contractbrief op aanvraag

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

uit het hoofd te leren gebeurtenissen.

Daarbij vallen twee dingen op. Hoe lang Psalm 78 ook is, nooit wordt het verhaal droog. Je kunt er geen afstand van nemen, want elke zin maakt duidelijk: dit is mijn verhaal. En in de tweede plaats wordt het verhaal niet maar gewoon verteld. Nee, het wordt gezongen. Het is geen hoog literair product, maar een leerdicht, geschreven om talloze malen gezongen te worden. Een catechetische werkvorm dus om op een feestelijke wijze de kennis van Gods handelen met zijn volk vast te houden.

Natuurlijk is die kennis noodzakelijk. En die houd je des te beter vast naarmate ze aantrekkelijker wordt gepresenteerd. Maar veel belangrijker is nog dat zo des te duidelijker wordt dat het geloofskennis is. Het gaat om heilsfeiten.

2.3.2. Bevestiging van geloof

Herhalingsoefeningen verricht je dus niet alleen om kennis vast te houden, maar vooral om in je geloof bevestigd te worden. Daarbij mogen woorden in vaste formuleringen gegoten worden, maar altijd blijft het gaan om de inhoud ervan. Psalm 78 is niet slechts een literair ezelsbruggetje om feitjes in de juiste volgorde te onthouden. Het is een lied, waarin je vanuit de geschiedenis jouw God leert kennen.

Het zijn die noties die we in het oog moeten houden wanneer we tijdens de catechisatie op herhalingsoefening gaan. De kennis van Gods Woord hebben we verwoord in belijdenistaal. Maar die belijdenistaal moet wel de geloofstaal van onze jongeren worden. Dat wil zeggen: ze moeten er een boodschap aan hebben. Dan alleen blijkt het herhalen van de woorden van God zin en effect te hebben. Concreet betekent het dat we met behulp van de catechismus de inhoud van het christelijk geloof willen herhalen en verdiepen. Soms kan dat heel goed door de belijdenis rechtstreeks te laten leren. Maar dan moet er wel een band ontstaan tussen die woorden en de catechisant. Dat is toch ook de bedoeling van de schrijvers van de catechismus geweest. Zij hebben de eeuwenoude leer van de kerk vertaald in de actuele geloofstaal van die dagen. En daarvoor een heel persoonlijke aanspreekvorm gekozen: wat is *jouw* enige troost.

Het valt echter niet te ontkennen dat verschillende formuleringen van de catechismus in deze tijd niet meer als zodanig overkomen. Daarvoor zijn ze teveel tijdgebonden. In die gevallen moet de vraag onder ogen worden gezien of, met behoud van de leerinhoud, niet toch voor een andere formulering mag worden gekozen.

We willen toch graag, overeenkomstig de regel van Deuteronomium 6, dat de gezonde leer richting geeft aan het leven hier en nu!

Daarvoor is nodig dat een catechetische methode de leer van de catechismus vertaalt naar de situatie vandaag.

Dat kan op twee manieren.

In de eerste plaats door terug te vallen op het bijbels onderwijs, dat de leer fundeert. Je moet dus opnieuw het oude verhaal vertellen, dat God zelf ingesproken heeft. Het verhaal, waaruit de kerkleer wordt gevoed en genor-

MIJN ENIGE TROOST

Zondag 1

1 Ik ben, dat is mijn enige troost,
in leven en in sterven,
het eigendom niet van mijzelf,
maar van mijn Heer en Helper.
Want Hij heeft met zijn kostbaar bloed
betaald voor al mijn zonden.
Hij maakt mij vrij, nu Hij voorgoed
de duivel heeft gebonden

2 Die trouwe Heer bewaart mij nu zo
dat alle, alle dingen,
zoals zijn Vader zelf het wil,
alleen tot heil mij dienen.
Zijn Geest geeft mij de zekerheid
te erven eeuwig leven.
Zo maakt de Heiland mij bereid
mijn hart aan Hem te geven.

Tekst: H. Folkers
Muziek: Bert Duijst

meerd. Maar tegelijk moet je duidelijk maken wat de leer van dat verhaal vandaag betekent. En ook die boodschap moet verwoord worden in een vorm die vast blijft haken. Het moet een onuitwisbaar gegeven worden in de herinnering en in de stijl van leven.

2.4. Methode van herhaling binnen de Heidelbergse Catechismus

Deze manier van aanpak is niet nieuw. Ik ben ervan overtuigd dat de opstellers van de catechismus volgens hetzelfde principe te werk zijn gegaan. Dat wordt direct al duidelijk wanneer je erop let hoe in de catechismus oude leerstukken worden uitgelegd in de actuele situatie van die dagen. Zelfs de politiek spreekt daarbij een woordje mee, bijvoorbeeld in de formuleringen rondom Luthers opvatting over Christus' blijvende lichamelijke aanwezigheid op deze aarde.

Maar ook binnen de samenhang van heel de catechismus komt zoveel functionele herhaling voor, dat je niet van een toevalligheid kunt spreken. Nadrukkelijk ging het de schrijvers niet om een domweg kunnen reproduceren van leerstellingen. Ze hebben heel bewust de leer van de kerk gepresenteerd binnen het kader van de toen actuele beleveniswereld van Gods kinderen.

Daarvan wil ik een paar voorbeelden geven.

Zondag 1 biedt een heilsleer in de dop, rond het thema: troost.

Diezelfde heilsleer wordt herhaald in de Zondagen 2 tot 7, rond het thema: schepping, zondeval, verlossing.

Die heilsleer wordt weer breder ontvouwd in de Zondagen 7 tot 22, vanuit het dogma van de drieëenheid, aan de hand van de Twaalf Artikelen.

Zondag 23 en 24 vatten die heilsleer weer samen, onder de noemer van de rechtvaardiging door het geloof.

Via het onderwijs van de sacramenten wordt het hetzelfde tenslotte nog eens geïllustreerd.

Het hart van het christelijke geloof: 'God was in Christus de wereld met zichzelf verzoenende' wordt zo minstens vijf keer herhaald, telkens vanuit een andere gezichtshoek. Maar wel allemaal ingangen, die met de persoonlijke geloofsbeleving van de leerling alles te maken hebben. Op onderdelen zie je hetzelfde.

Gods voorzienigheid wordt in Zondag 1 thematisch onder woorden gebracht, in de Zondagen 9 en 10 uitgewerkt, via Zondag 34 binnen de sfeer van de ethiek gebracht en met Zondag 46 voorwerp van ons gebed.

De persoon en het werk van de Here Jezus komen aan de orde onder het thema van de Middelaar (Zondagen 5 en 6), via zijn namen (Zondagen 11 tot 13), aan de hand van zijn levensgang (Zondagen 14 tot 19) en met behulp van de sacramentele tekenen van water, brood en wijn (Zondagen 26 tot 30).

Zo zijn er tal van andere voorbeelden te geven: de natuur van de mens, de zekerheid van het geloof, het gebod van de liefde, het recht van God, het ware geloof, de leer van de bijbel, de kerk, Gods naam. Iedereen mag het narekenen. De catechismus zet geen leerstellingen op een rij, maar biedt een persoonlijke geloofsleer. Daarbij zijn de leerstukken van de kerk steeds in een bepaald kader geplaatst. Een kader dat geloofsbeleving en geloofsbevestiging moet stimuleren. Het mooie is nu, dat je zo, bijna ongemerkt voortdurend de grote leerstukken van de kerk herhaalt, maar dan in directe relatie met voor jou actuele en diverse geloofsinhouden. En dat alles binnen de kaders van die voor de Heidelberger zo kenmerkende persoonlijke aanspreekvorm.

2.5. *Herhaling via de catechetische methode*

Een catecheet is daarom volgens mij alleen dan goed bezig wanneer hij tenminste probeert deze uitgangspunten in zijn onderwijs te laten doorwerken.

Daarom zie ik weinig heil in het steeds maar weer opgeven van dezelfde belijdenistekst, alleen maar omdat je wilt dat hij uit het hoofd kan worden opgezegd. Wie dat als doel heeft moet dan ook niet eerder tevreden zijn dan wanneer zijn catechisanten in staat blijken het geleerde te allen tijde te reproduceren.

Ik geloof dat de catechismus ons zelf, op een diepdoorzicht methodische manier, een ander voorbeeld geeft. Ik zou dat de methode van functionele herhaling willen noemen. Dezelfde thema's worden meermalen vanuit verschillende gezichtshoeken behandeld. En dat tegen de

achtergrond van de toenmalige, actuele situatie.

Wanneer wij nu in onze tijd de leer van de catechismus aan de catechisanten willen doorgeven, doen we er goed aan hetzelfde principe toe te passen. Natuurlijk kun je er niet omheen dat de catechismus in de 16e eeuw is ontstaan. Maar er is iets wonderlijks met dit boekje. Wanneer je de moeite neemt de tekst goed te analyseren en terug te leiden naar de woorden van de bijbel zelf, blijkt dat de boodschap ervan zonder veel moeite vertaald kan worden naar de actuele situatie van Gods kinderen hier en nu. Alleen, dan moet je als catecheet ook methodisch wel die weg volgen. Dan moet je niet blijven steken in het verbaal verklaren van woorden en begrippen, hoogstens met een nadere verklaring van het historisch kader waarin ze zijn ontstaan. Nee, het verhaal moet verteld worden, telkens opnieuw in verschillende toonaarden verteld worden. Dan blijkt de leer van de catechismus uiterst relevant te zijn. En ook niet moeilijk om te onthouden. Immers, de leerling wordt ermee aangesproken vanuit het levende Woord en op de toonhoogte van z'n eigen leefwereld.

2.6. *Doelstelling zonder eindpunt*

Woorden die je kennen moet, moeten dus eigenlijk je vrienden worden. De worsteling van (bijna) alle catecheten is dat ze die liefde maar heel moeizaam aan hun leerlingen kunnen overbrengen.

Opvallend is de manier waarop onder het oude verbond werd geleerd om van de woorden van God te gaan houden. Ik weet wel: toen waren er nog geen boeken, toen was er nog geen televisie. Maar mensen wisten wel dat Godservaring alles te maken heeft met het tot je nemen van het Woord van God. En daarom dronken ze die woorden in, spraken ze voor zich uit, herhaalden ze in eindeloze variatie soms (zoals b.v. in Psalm 119).

Daarom vermoei ik mezelf ook nogal eens met het vertalen van woorden van de catechismus op een manier, die leerlingen in staat stelt deze op een meer aansprekende of feestelijke manier te reproduceren. Enkele jaren geleden heeft in dit blad een voorbeeld daarvan gestaan, uitgaande van Zondag 12.¹

Als illustratie voeg ik nu toe een bewerking van Zondag 1, op een speciaal daarvoor gecomponeerde melodie van mijn gewaardeerde plaatsgenoot Bert Duijst.

Wie moeite heeft met muziek: de tekst kan ook na een kleine wijziging in de eerste regel op de melodie van Gezang 25 gezongen worden, maar komt dan wel veel minder tot z'n recht.

Waar het om gaat? Dat de leer van de kerk in ons hart weerklinkt als het refrein van Gods Woord. Dat sterkt het geloof, wapent tegen dwaling en stimuleert de dienstvaardigheid.

Hoe de catechismus aan dat doel dienstbaar blijft, willen we in een laatste artikel nog op een andere manier duidelijk maken.

H. Folkers

¹ *De Reformatie*, jaargang 64, pagina 910/911.

GEWILLIG EN DANKBAAR GETUIGE

(1 Pt. 5 : 2)

Christus heeft heel zijn leven op aarde, maar vooral aan het einde daarvan geleden (zondag 15 HC). Deze belijdenis doet recht aan het Woord dat wordt beleden. In de vier evangeliën worden vooral de laatste loodzware dagen breed uitgemeten. Dat lijden moet ons bezig houden. Zodat we een klein beetje gaan zien, dat Hij werkelijk al-
le voor ont over had.

Door Gods straf op onze zonden te dragen.

Het is alsof we over de rand van een bodemloze put kij-
ken. Het duizelt ons. Onpeilbaar diep was het lijden. We kunnen het nooit begrijpen.

Maar we moeten er naar tasten, en er iets van proeven, het onnavolgbare werk van Christus in zijn lijden overdenken. Want het mag niet gebeuren, dat we er zomaar overheen stappen als was het de gewoonste zaak van de wereld.

Zodat het niet meer is dan een uitgesleten tem. Waarvan we de waarde niet meer kennen. Als we zeggen: Christus heeft voor mij geleden. Geleden ja, als geen ander. Voor anderen. Voor hen die hij Hem horen. Voor hen die overtuigd zijn door de Geest.

Zijn getuigenis kennen we uit de evangeliën. De schrijvers hebben de feiten kunnen optekenen dankzij de oog- en oorgetuigen. Die zijn door de Here Jezus gemaakt om in Hem te zijn (Mar. 3 : 14). Wij heeft hen als getuigen van Hem aangewezen, want Hij zijn vanaf het begin met Hem geweest (Joh. 15 : 27). De twaalf zijn door Hem opgeleid om het evangelie te kunnen verkondigen. Ze hebben er veel voor moeten leren.

Petrus heeft het geleerd. Eerst wilde hij niet aannemen, dat de Christus moest lijden. Later noemt hij zich bijna trots getuige van het lijden van Christus. Oog- en oorgetuige. Hij was met Jezus in de hof van Getsemane. Hij hoorde Hem hiden en zag de doodsangst. De Here is voor zijn ogen gevangen genomen. Hij heeft het onrecht gezien, dat zijn Meester werd aangedaan door het Sanhedrin. Niet om aan te zien. Niet om bij te horen. Nu schaamt hij zich niet meer voor zijn Heer. Enigendeel: hij heeft ingezien hoe groot de betekenis van dit lijden is. Christis heeft het zijn discipelen duidelijk gemaakt. Hun verstand is door Hem geopend, zodat zij de Schriften begrepen (Luc. 24 : 44vv.).

Petrus heeft er zijn winst mee gedaan. Hij kon zijn vreugde niet op. Hij is steeds als getuige opgetreden. Hij heeft verslag gedaan van wat er is gebeurd, van wat Christus

heeft volbracht.

In de toespraken en gesprekken die van de apostel worden doorgegeven in het boek Handelingen wordt aldoor verwezen naar de wet, de profeten en de Psalmen. Onk in zijn brieven haalt hij geregeld de Schrift aan.

Profeten en apostelen staan er voor in, dat Jezus de he-
loofde Christus is. Zijn lijden was geen ongeluk, maar bracht de mensen het geluk. Het is onze Heiland niet overkomen, Hij nam het op Zich, om het van de zijnen af te nemen.

En hen met Petrus deelgenoot te maken van zijn heerlijkheid.

B.C. Buitendijk

ZIJN WE VERANDERD?

Het Gereformeerd Politiek Verbond maakte wereldkundig dat het zich bezint op zijn toelatingsbeleid. *Ons Burger-schap* van januari jl. bevatte de notitie 'Relatie lidmaatschap GPV en omvang kiezerscorps'. Het gaat niet over de toelating van kiesverenigingen tot het (landelijk) verbond, maar over de toelating van leden tot plaatselijke kiesverenigingen. Er wordt geconstateerd dat een toenemend aantal kiezers niet tot de Gereformeerde Kerken behoort. En de vraag is, 'in hoeverre deze categorie kiezers op een verantwoorde manier intensiever kan worden betrokken bij het GPV en de politiek van het GPV'. Een volgende vraag is, 'of het werkelijk uit de confessie voortvloeit wanneer het lidmaatschap van een Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt) als exclusief criterium voor toelating als lid' wordt gehanteerd. De generale verbondsraad wil zich echter niet beperken

'tot de vraag of confessionele christenen zich willen voegen bij een Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt). De wezenlijke vraag is of zij, in welke kerk ze zich nu bevinden, bereid zijn niet hart en ziel mee te bouwen aan de ene kerk van Christus en zich daarbij te voegen'.

Deze opstelling heeft tot gevolg, dat art. 6c van de Statuten waarin bepaald wordt dat leden die geen lid van een Gereformeerde Kerk zijn niet kunnen worden benoemd in het landelijk bestuur, moet worden gewijzigd. Wie als lid toegelaten is, moet ook plaatselijk, provinciaal en landelijk bestuursfuncties kunnen vervullen in het GPV.

Koerswijziging of niet?

Al gauw kooit de vraag op: is het GPV nu veranderd of niet? Symptomatisch is de reactie van het *Reformatisch Dagblad*. In eerste instantie luidde de kop: GPV zet de deur open (23 jan.). Twee dagen later heette het: GPV-openheid is vooral cosmetisch (25 jan.). Het punt is dit volgens het GPV *confessioneel*-gereformeerd ook inhoudt een standpunt over de Gereformeerde Kerken in Nederland.

Prof. dr. J. Douma schreef over de GPV-notitie onder de titel 'Wij zijn veranderd' ('Moreel beraad', *ND-variant*, 15 februari 1992). Hij ziet een gebrek aan helderheid, vooral hierin dat van niet-leden van de Gereformeerde Kerken die zich als lid aanmelden wordt verwacht dat ze de in art. 2 geformuleerde grondslag moeten onderschrijven. In deze grondslag staat dat de Drie Formulieren gehandhaafd zijn in de Vrijmaking van de Gereformeerde Kerken. Volgens prof. Douma is hiermee het toelatingsbeleid van het GPV nog altijd volop kerkelijk bepaald. Hij heeft hier moeite mee. Hij schrijft: het betoog van deze notitie lijkt als twee druppels water op wat ons sinds

1948 is voorgehouden. Anderzijds: het ruimer toelatingsbeleid dat eraan wordt vastgeknoopt betekent een breuk met de toelatingspraktijk sinds 1948. Het zit hem dwars dat de 'wending' geen wending mag lieten, maar dat men de indruk wil wekken dat men helemaal niet veranderd is.

Kerkisme?

Ds. A. van der Sloot sluit hierbij aan in de *ND-variant* van 7 maart jl. in het 'Een pleidooi voor een kerkelijke bezinning'. De ineningen verschuiven. Van der Sloot pleit er net als Douma voor dit niet onder het tapijt te werken, maar er open over door te spreken met elkaar. Dat is niet alleen iets voor het GPV of voor de gereformeerde organisaties, dat is een kerkelijke zaak. Het GPV doet niet anders dan een praktische uitwerking geven van wat officieel door de generale synoden van Heemse en Spakenburg-Noord is uitgeproken aan het adres van ds. Joh. Hoorn. Daar is bevestigd, dat er buiten de Gereformeerde Kerken ook echte gelovigen kunnen zijn.

Van der Sloot ziet een knelpunt daar liggen, dat de opvatting van ds. Hoorn besproken is 'alsof deze volstrekt geïsoleerd stond van het kerkelijk Icveii'. Hij mist de zelfkritiek. Is er niet de indruk gewekt 'dat de echte (gehoorzame, d.i. bekeerde) gelovigen alleen binnen de Gereformeerde Kerken werden gevonden'?

Van der Sloot formuleert het vriendelijk. Douma schreef dat ons verleden om herziening vraagt, 'een verleden waarin kerkisme veel kwaad heeft gesticht'. Broeder Bolland valt hem bij: 'Bij ons is van kerkisme sprake geweest, sektarisme zult u mij niet horen zeggen, maar we kwamen beduidend in de gevarenzone' (*Kerk*, maart 1992).

Wat is er gebeurd?

Het GPV heeft op zijn manier de 'dynamiek van Christus' kerkvergaderend werk' en het onderscheid tussen de kerk die Christus vergadert en de Gereformeerde Kerken doorberekend. Men wil het lidmaatschap en de grondslag (i.c. Schrift en belijdenis) dicht bij elkaar houden, maar trouw aan de grondslag niet laten samenvallen met het lidmaatschap van een Gereformeerde Kerk. Confessioneel-gereformeerden moeten dus de Gereformeerde Kerken als trouwe kerken erkennen, en (dat ligt volgens de Generale Verbondsraad in één lijn) in of met de kerken waar ze zelf lid van zijn naar kerkelijke eenheid daarmee streven.

Douma overdrijft m.i. aan twee kantii. Het betoog van de Generale Verbondsraad lijkt inderdaad sterk op wat het GPV sinds 1948 heeft gezegd, maar gaat tegelijk een

duidelijke stap verder: een grotere openheid in onze kerken voor het kerkvergaderend werk ook buiten de Gereformeerde Kerken wordt doorberekend. Er is massieve aansluiting en voorzichtige vooruitgang ten opzichte van het verleden. En: de breuk is niet zo groot als hij voor geeft, want de toelatingspraktijk van bepaalde plaatselijke verenigingen was zeker zo ruim als nu wordt voorgesteld. Het nieuwe is dat er een algemeen beleid van wordt gemaakt, en dat leden die geen lid zijn van de Gereformeerde Kerken straks uit de plaatselijke verenigingen ook kunnen doorstromen naar provinciale en landelijke functies.

Een vraag

Dat neemt niet weg, dat prof. Douma wel een belangrijke vraag heeft gesteld. Dat is deze: welk belang heb je erbij van een gereformeerde broeder of zuster die geen lid is van de Gereformeerde Kerken te vragen of hij/zij wil erkennen dat deze kerken ware kerken zijn in de zin van art. 29 NGB? Is dat relevant voor het lidmaatschap van een politieke partij? Het lijkt erop, dat de Generale Verbondsraad bang is door dit toelatingsbeleid de indruk te wekken dat het voluit accepteren van bij een andere kerk aangesloten leden inhoudt, dat je je overtuiging prijs geeft inzake de Gereformeerde Kerken als ware kerken conform art. 29 NGB.

Wil het GPV er op die manier voor uitkomen dat het de confessie goed bewaard acht in de Gereformeerde Kerken? Maar dat is dan in de eerste plaats een signaal naar de eigen achterban. Hier zal achter zitten dat het GPV de navelstreng naar de Gereformeerde Kerken niet wil doorsnijden. Maar hoe breng je dat onder woorden en hoe stel je dat in de praktijk veilig? Laten we het GPV de tijd gunnen hier open en grondig over na te denken.

Een nieuw verleden?

Ds. Van der Sloot vindt dat de verantwoording inzake het verleden die door prof. Douma van het GPV gevraagd wordt geen zaak is van één organisatie maar van de kerken gezamenlijk. Die open en grondige discussie hoort daar thuis. Dat ben ik van harte met hem eens.

Mijn overtuiging is, dat we niet moeten uitsluiten dat er in het verleden fouten zijn gemaakt. Het is goed mogelijk dat woordvoerders en voorgangers dingen hebben gezegd en geschreven die de indruk wekten dat er buiten de Gereformeerde Kerken geen oprecht gereformeerd geloof werd gevonden.

Het is voorstelbaar dat de vreugde over de Vrijmaking ervoor gezorgd heeft het goede dat de Here daarin gegeven heeft met een zekere heftigheid is verdedigd.

Het is ook voorstelbaar dat in de jaren van de Open Brief er van voorgangers en volgelingen duidelijkheid werd gevraagd waar men zelf nog niet aan toe was, en dat die onduidelijkheid verkeerd is uitgelegd.

Maar tegelijkertijd moet boven water blijven, dat het in de Vrijmaking gegaan is om de vrijheid van de kerken om gereformeerd te zijn, om te leven en te leren overeen-

komstig de drie formulieren van eenheid. De synode dwong je te conformeren met een leer, die *niet met zoveel woorden in de belijdenissen zelf* was terug te vinden. Je moest je handtekening zetten onder een omstreden interpretatie van de belijdenis.

De Vrijmaking van deze extra binding is als een bevrijding ervaren. We keerden terug naar de *breedte* van de gereformeerde belijdenis. Dat is een ruim en licht huis. Er was toen ook een oecumenische inzet. Denk aan het appèl in 1946 tot alle gereformeerde belijders in Nederland. Denk aan de pogingen de contacten met buitenlandse kerken te herstellen. Er is heel de geschiedenis door ook gewaarschuwd tegen een nieuwe versmalling en nieuwe bindingen. Lees de geschiedenis. Ik was er ook niet bij.

In de jaren '60 lag het accent anders. Toen was er gerede twijfel aan de bereidheid van bepaalde voorgangers zich te binden aan de confessie. Predikanten namen meer ruimte dan ze met hun handtekening onder de belijdenissen hadden gevraagd. Toen de kerken elkaar en de voorgangers die wilden blijven, op den duur vonden bij een hernieuwd vertrouwen in elkaars bereidheid zich te houden aan de formulieren van eenheid, was er sprake van een nieuwe ervaring van eensgezindheid. Deze nieuwe confessionele *belijndheid* betekende een opluchting.

Gewoon gereformeerd

Hier moeten we het denk ik over eens worden, als we de kerkelijke handel en wandel van onze vaders aan een onderzoek onderwerpen. Wat willen we *nu*? Willen we *gereformeerd* zijn? Er is geen afzonderlijke vrijgemaakte specialiteit. We hebben geen eigen beginsel. We zijn geen Schilderianen of Jansenisten. Ons beginsel is de Schrift en de drie Formulieren van Eenheid. Daar hebben we trouw aan gezworen. En dat we gereformeerd zijn, hebben we – God zij geprezen – te danken aan onze vaders die in 1944 door de nauwe poort van de Vrijmaking gingen en in de jaren zestig de smalle weg van handhaving van de binding aan de belijdenis.

Nee, we hoeven de discussie niet te schuwen, we moeten ook niet bang zijn voor de waarheid, we moeten nuchter zijn en ons realiseren dat in een geschiedenis als van de gereformeerde kerken mensen pijn hebben geleden. Maar we hoeven ons niet te laten afnemen – dat dient de discussie geenszins – dat het een voorrecht is gereformeerd te zijn, *gewoon* gereformeerd.

Wie *gewoon gereformeerd* (niet op de hervormde wijze, niet op de christelijke gereformeerde wijze, niet op de vrijgemaakte wijze) wil zijn die kan vandaag terecht in de Gereformeerde Kerken in Nederland. Gereformeerd, dat is geen theologische richting, maar een kerkelijke, confessionele.

De overtuiging en het verleden

We moeten ons niet vergissen. Gereformeerd-zijn is een overtuiging die met de armen van de confessie de Schrift omhelst. Dat is niet hetzelfde als een bepaalde mening hebben over het verleden van de Gereformeerde Kerken.

We moeten een vaste overtuiging niet zomaar aanzien voor een gebrek aan feitenkennis of voor de systematische weigering de feiten onder ogen te zien.

Daarom moeten we ook bang zijn voor schematiseringen van de geschiedenis. Het is een begrijpelijke neiging. Maar het schema mag niet de geschiedenis maken. Zo'n al te schematische voorstelling vond ik bij drs. G. Harinck in de laatste *Radix*. Hij doet het voorkotnen, alsof er na de Vrijmaking drie 'richtingen' waren: de 'Kuyperianen', die van de 'doorgaande reformatie', de 'Jansenisten'. Die van de 'doorgaande reformatie' hebben eerst de 'Kuyperianen' verslagen, daarna zijn de 'Jansenisten' eruitgewerkt in de zestiger jaren. En via de Theologische Universiteit waar de mannen van de doorgaande reformatie de dienst uitmaken, schrijven zij een uiterst smal beeld voor van de geschiedenis.

Daarentegen heeft br. Harinck ontdekt dat de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken een geschiedenis is 'van verschillende overtuigingen'. Je vraagt je in gemoeide af wie of wat hem zo in het nauw gebracht heeft, dat hij (hij noemt geen namen) de 'doorgaande reformatie' zo moet uitschelden. Want het is uiterst suggestief alle leed en frustratie te localiseren bij degenen die weggingen, en alle hardheid, Konsequenzmacherei en triomfalisme bij degenen die achterbleven. Met zo'n inzet dien je de discussie beslist niet en met zo'n beeld help je je eigen en een volgende generatie niet verder. Laat Harinck een historisch verweerschrift schrijven tegen W.G. de Vries' *De Vrijmaking in het vuur* (Ermelo 1990).

Zijn we veranderd?

Zijn we veranderd? Ja, we maken nadrukkelijker onderscheid tussen het vergaderwerk van Jezus Christus als de norm, en de Gereformeerde Kerken in Nederland. Naast onze nadruk op de normen van Schrift en belijdenis, hebben we oog gekregen voor de dynamiek van de geschiedenis, voor het actuele laandelen van Christiis in de concrete Nederlandse werkelijkheid.

Zijn we veranderd? Ja, we ontmoeten in Nederland oprechte gelovigen buiten onze kerken geïneenten, en we rekenen duidelijker dan vroeger met het werk van Christus buiten de Gereformeerde Kerken. De vraag is binnen de horizon gekomen, welke houding de Here van ons vraagt tegenover broeders en zusters in het geloof, maar niet in de kerk. We zoeken een koers.

Zijn we veranderd? Ja, de norm van de kerkelijke gehoorzaamheid leren we weer tussen en naast de andere normen te plaatsen, en we zijn wat terughoudender geworden in het 'stellen van de kerkvraag'.

Zijn we veranderd? Ja, we merken steeds meer dat de wereld om ons heen een actieve, betrokken en helpende houding vraagt van gemeenten die de liefde van Christus viëren.

Natuurlijk veranderen we. En zulke veranderingen betekenen al ontwikkeling in bereidheid tot zelfkritiek. Maar hang dat niet op aan een visie op het verleden. Douma wil ons verleden herzien. Daar gleed zijn vinger even van de

toets. Ons verleden ligt vast, daar is weinig aan te herzien. Maar onze visie op het verleden, die is voortdurend aan herziening toe. Maar leren we die herziening dan wel ter hand nemen op een deugdelijk standpunt en met beroep op de feiten.

Of worden we gereformeerd?

Wat ik hierboven noemde, zijn dat nu principiële veranderingen? Ik geloof het niet direkt. De officiële kerkelijke uitspraken wijzen daar ook niet op. Zijn het dan kosmetische veranderingen die enkel de buitenkant betreffen? Dat lijkt me te mager gesteld. Gereformeerd *zijn* betekent gereformeerd *worden*. Het is geen ander pak, het betekent een andere houding.

We hoeven de veranderingen die zich voordoen niet onder het kleed te vegen. Op die manier gaat de ontwikkeling ondergronds verder. Maar laten we ze in alle openheid taxeren binnen onze gezamenlijke overtuiging. En als er om verantwoording gevraagd wordt, laten we die dan ook zonder schroom geven en niet in de sfeer van verwijt of achterdocht. Bij zulke verantwoording hebben de Schrift en de confessie voorrang. Daar moeten we eerst naar vragen. En daarna de verantwoording tegenover het verleden.

De Vrijmaking was misschien een enge poort, maar ze hield wel de toegang open tot een brede, katholiek-gereformeerde belijdenis en tot een breed-katholiek verleden en tot een wereldwijde gereformeerde oecumene. De kerken liepen in de jaren zestig een smalle weg, zelfs langs de afgrond, maar die weg voerde tot een nieuw vertrouwen, tot een hervonden eenheid, tot een hernieuwd elan in de evangelisatie, en een hernieuwde inzet voor de gereformeerde oecumene in buiten- en binnenland. Beoordeel een verleden ook aan de vruchten ervan.

Zijn we veranderd? Nee, het blijft een weelde gereformeerd te zijn, het is ons een ootmoedige vreugde te belijden dat we lid zijn van een kerk waar de ware en volkomen leer van de verlossing wordt onderwezen. Nee, we wensen nog steeds niet gebonden te worden aan meer dan de formulieren van eenheid, maar ook niet aan minder. Dat stelt een hoge standaard, ook aan kerkelijk denken in de praktijk. De ware en volkomen leer der verlossing – die is altijd ruimer dan onze stoutste visie op heel de kerk in heden en verleden.

R. ter Beek

**** Een andere mentaliteit nodig?**

Vorig jaar verscheen in de serie Pastoraal Perspectief het boekje *Op de grens: over student, kerk en universiteit*. De schrijver is prof. dr. T.M. Klapwijk, hoogleraar natuurkunde in Groningen. Aan dit werkje werd eerder aandacht besteed door prof. J. Kamphuis, prof. dr. C. Trimp en drs. De Ruyter, zoals u zich wellicht herinnert.

Onlangs rolde het januarinumnummer van *Radix* in de bus, het kwartaalblad van het Gereformeerd Wetenschappelijk Genootschap.

Dit wetenschappelijk tijdschrift wijdt een drietal korte artikelen aan de publicatie van Klapwijk. De redactie typeert het boekje als een beschrijving van de positie en de mogelijkheden van wie zich binnen de Gereformeerde Kerken zelfstandig wil bezinnen op vragen van religie en cultuur. Volgens de redactie hoopt Klapwijk met de bespreking van de door hem aan de orde gestelde zaken, en ook door zijn voorstellen tot verbetering, ruimte te scheppen voor een open discussie. Dit gesprek zou er toe moeten leiden, dat er een andere mentaliteit ontstaat binnen de Gereformeerde Kerken. Omdat de door Klapwijk gesignaleerde vraagstukken naar het oordeel van de redactie in de lezerskring van *Radix* op herkenning mogen rekenen, wilde zij aan het boekje extra aandacht geven. Dat gebeurt dan, zoals gezegd, in drie korte artikelen van de hand van de rechtsgeleerde mr. dr. J.A. de Bruijn en de geschiedkundigen drs. G. Harinck en drs. R. Kuiper.

Ik wil graag enige aandacht schenken aan wat in dit kader te berde wordt gebracht. Allereerst aan de drie 'overwegingen' die in *Radix* zijn gepubliceerd. Vervolgens ook aan het boekje van Klapwijk zelf.

Voor de duidelijkheid wil ik vooraf stellen, dat ik niet gelukkig ben met de publicatie van Klapwijk. Zowel wat hij op verschillende punten stelt, als wat ik in *Radix* lees, roept grote bevreemding bij mij op. De moeiten die de auteurs op diverse punten blijken te hebben, herken ik nauwelijks als zodanig. Uit de aard der zaak zullen de auteurs geen bezwaar hebben tegen een kritische bespreking.

**** Vernieuwing en oorspronkelijkheid**

Vandaag de 'overweging' van De Bruijn. Hij heeft het boekje van Klapwijk met instemming gelezen. In een vier-tal kanttekeningen gaat hij vooral op twee hoofdpunten in.

Klapwijk vindt, dat er in de gereformeerde cultuur niet veel plaats is voor vernieuwing en oorspronkelijkheid. Daardoor komen zijns inziens studenten en afgestudeerden in de moeite.

Verder is hij van mening, dat het netwerk van maatschappelijke organisaties een andere functie heeft gekregen. Het is een sterk gesloten circuit geworden, waarin interne gerichtheid de toon aangeeft. Als gevolg daarvan hebben we een kerkelijke cultuur die uit is op eenheid van opvattingen ('consensus en homogeniteit'). En de buitenwacht fungeert daarbij als voorbeeld hoe het niet moet.

Inzake het eerste punt vindt ook De Bruijn, dat er te weinig ruimte is voor vernieuwing en oorspronkelijkheid. Maar hij denkt, dat het probleem breder ligt en ook andere gemeentelieden raakt. We moeten immers zoeken naar oude en nieuwe schatten, zegt hij, met een wat vrije verwijzing naar Mattheus 13. 'Ook niet-academische gemeentelieden kunnen lijden onder een sterke voorkeur voor "oude schatten" in preken, kerkbladen en boeken.'

Ook de klacht dat onze organisaties verworpen zijn tot een gesloten circuit met interne gerichtheid, lijkt De Bruijn te onderschrijven. Dan is er normatief iets mis: interne gerichtheid en zoutend zout gaan immers niet samen.

Maar anders dan Klapwijk meent De Bruijn, dat geslotenheid en uniformiteit niet per se hoeven te leiden tot een tekort aan oorspronkelijkheid. Hij kent voorbeelden van denkwerk dat juist dank zij geslotenheid creatief en vernieuwend is. Als er dus bij ons een tekort aan oorspronkelijkheid is, moet dat (ook?) aan andere dingen liggen. Worden de dominees wel goed opgeleid? Richtten we onze blik wel goed? Inzake ethische vragen bijvoorbeeld hebben we een sterke voorkeur voor concrete thema's. Moeten we niet meer aandacht geven aan de voorvragen omtrent de relatie tussen de Bijbel en ons ethisch handelen? (Op andere terreinen hoeft het warmhouden van de traditie overigens niet onvruchtbaar te zijn.)

Ook zijn geslotenheid en homogeniteit volgens De Bruijn niet verkeerd, evenmin als openheid en variatie. Het gaat er maar om hoe je een en ander concretiseert. En waar de grenzen liggen van beide uitersten.

Met betrekking tot het 'netwerk van maatschappelijke organisaties' maakt hij verder melding van Amerikaans empirisch onderzoek. Dat heeft duidelijk gemaakt, dat de groei en vitaliteit van de Amerikaanse kerken voor een belangrijk deel wordt verklaard door de neiging om voor iedere maatschappelijke activiteit een christelijke organisatie op te richten.

Het zou ook goed zijn bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen buiten de kerken eens grondig te analyseren. Dat kan voor onze oordeelsvorming heel nuttig zijn.

In het algemeen kan De Bruijn niet erg uit de voeten met de aanbevelingen die Klapwijk laat volgen op zijn analyse. Wat hij dan wel zou willen, zegt hij er niet bij. Wel vindt hij dat meer concreet zou moeten worden waar academici moeite mee hebben. Er moet meer duidelijkheid worden geboden.

**** Eerste reactie**

Als ik deze 'overweging' overzie, denk ik dat ze een aantal goede aandachtspunten biedt, die we in discussies over deze materie niet moeten laten liggen.

De stelling, dat er in de Gereformeerde Kerken te weinig ruimte is voor vernieuwing en oorspronkelijkheid, moet evenwel nog bewezen worden. Hetzelfde geldt van de bewering dat we met elkaar zo naar binnen gericht zouden zijn. Ongetwijfeld vallen overal veel gebreken te signaleren. Maar het is een andere zaak of we hier met een structurele fout te maken hebben. Of dat er zelfs normatief iets mis is. Die stelling lijkt mij niet houdbaar.

Juist ook niet waar De Bruijn later zo genuanceerd stelt, dat geslotenheid en homogeniteit net zo nastrevenswaardig zijn als openheid en variatie. Ik kan me voorstellen dat ik het helemaal met hem eens ben en juist daarom een hartelijk voorstander ben van – goed functionerende – gereformeerde organisaties. Organisaties die dienstig zijn aan het functioneren van gereformeerde mensen in hun vervulling van allerhande taken in de maatschappij.

G.J. van Middelkoop

DR. J. VAN BRUGGEN

EEN KWART EEUW HOOGLERAAR

Het was 16 maart j.l. vijftientig jaar geleden dat dr. S. van Bruggen zijn inaugurele rede als hoogleraar in de Nieuwtestamentische vakken aan de Theologische Hogeschool te Kampen hield. Daarmee trad een van de jongste hoogleraren op die de Hogeschool ooit heeft gehad. Bij zijn benoeming in 1966 was dr. Van Bruggen amper 30 jaar. Het voordeel van een hoogleraarsbenoeming op jeugdige leeftijd is echter dat men een hele levenstaak kan opnemen en onder beding van Gods zegen kan afwikkelen. Nu, daarvan heeft prof. Van Bruggen ruimschoots blijk gegeven.

Al gauw ontwikkelde hij zich tot een scherpzinnig en origineel exegeet. Zijn inaugurele rede over 'De oorsprong van de kerk te Rome' werd door J. Kamphuis indertijd geprezen om 'zijn grote zelfstandigheid en het scherpzinnig betoog'. We gaan nu niet verder op de exegetische verdiensten van Van Bruggen in. Die zijn genoeg bekend. Wie weet niet van de grote reeks Commentaren op het UT die onder zijn redactie is begonnen te verschijnen? En dun noem ik nog niet eens de vele kleinere geschriften van zijn hand, die stuk voor stuk blijk geven van scherpzinnigheid en originaliteit. Daarbij kan wel eens de vraag worden gesteld, of deze beide deugden niet zo nu en dan met de bezitter daarvan op de loop zijn gegaan.

Maar daarover nu niet verder.

Het komt ons beter voor iets te zeggen over de betekenis van de jubilaris voor ons blad. In de loop der jaren heeft hij heel wat artikelen geschreven. Ik herinner me nog, hoe hij als predikant een aantal boeiende artikelen schreef over de opstandingsverhalen in de onderscheiden evangeliën, waarin hij schijnbare tegenstrijdigheden weerlegde en tot een soort 'harmonisatie' kwam.

Benoemd in een kritieke tijd

Speciaal wil ik erop wijzen dat Van Bruggen in een zeer kritieke fase van ons kerkelijk leven is benoemd: als opvolger van prof. dr. H.J. Jager, die wegens ziekte al lang niet meer gefungeerd had en die op 1 oktober 1966 met emeritaat was gegaan.

Ter benoeming van zijn opvolger werd een tussentijdse synode te Amersfoort-West gehouden, op 18 en 19 oktober 1966. De praeses van de samenroepende kerk, ds. J.J. Arnold, sprak van 'de nood', waarin de kerken verkeerden. Daarbij dacht hij ongetwijfeld ook aan de spanningen, die 'tussen' de docenten te Kampen waren ontstaan. Spanningen, die steeds meer een crisissituatie veroor-

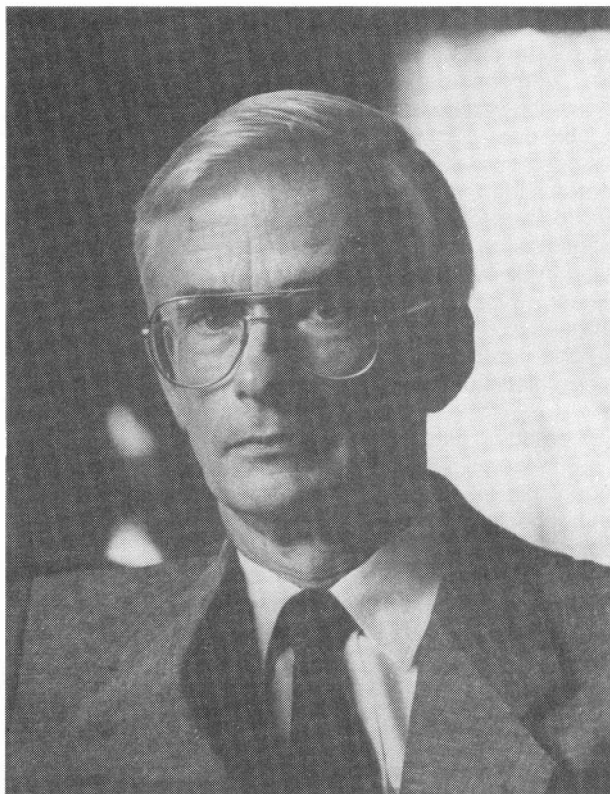

Foto: N.D./Jaco Klamer

zaakten en die weldra tot een scheur in het docentencorps zou leiden.

Er ontstonden namelijk in de loop van 1967 op meer dan één plaats 'twee kerkeraadscolleges die elkaar het vertonen van de gereformeerde kerk ter plaatse betwistten', zoals het *Handboek 1968* het typeert. Dit gebeurde ook te Kampen en daarmee was de scheur tussen de docenten aan de Hogeschool onmiddellijk verbonden.

Zoals bekend, leidde dit alles tot het ontstaan van de Nederlands Gereformeerde Kerken, waartoe ook de hoogle-raten H.J. Jager en C. Veenhof gingen behoren.

De positiekeuze van de nieuwe hoogleraar Van Bruggen was al gauw duidelijk: hij nam het openlijk op voor on-
verzwakte trouw aan de gereformeerde confessie.

Laat ik daarvan drie voorbeelden mogen geven, aan publicaties in ons blad ontleend.

Ds. Vonk weet alles: de doden weten niets

Op 24 januari 1970 besprak prof. Van Bruggen onder de

uitdagende titel 'Ds. Vonk weet alles: de doden weten niets' in 'Kerkelijk Leven' het in 1969 verschenen boek van ds. C. Vonk. *De doden weten niets*. Deze ontkende daarin het leven van de gelovigen, onmiddellijk bij het sterven; een leer die getolereerd werd en wordt in de kerken-buiten-vesband, de latere Nederlands Gereformeerde Kerken. Welnu, ds. Vonk schreef dat de **belijdenis** dat de gelovigen hij hun sterven naar de hemel gaan 'de oudste leugen van satan' is.

Van Bruggen mist echter bij deze predikant de **voorzichtigheid**, als het over 'de leer van de laatste dingen' gaat. Hij wil ie veel weten. Daartegenover stelt de hoogleraar dan de vastberadenheid en de bescheidenheid die de gelovigen hier past, maar die hen met Calvijn de leer van de 'zieleslaap' doet verwerpen als een 'beestachtige dwaling'.

Ds. Vonk roept in zijn boekje uit: 'Wartoe moeten we dus eigenlijk spreken over een tussentoestand? Wat voor zin heeft dat?' Er bestaat voor de doden immers geen tussentoestand. De doden worden namelijk volgens ds. Vonk '0 + 0 seconden' na hun sterven de wederkomende Heiland tegemoet gevoerd in de lucht. Wanneer men sterft staat men onmiddellijk voor Jezus.

Van Bruggen concludeert dan dat er dus eigenlijk geen doden zijn, omdat er geen tijd voor de doden is. Wie, zoals ds. Vonk, denkt alles hierover te weten, moet volgens de hoogleraar de halve bijbel vergeten.

In een tweetal vervolgartikelen toont hij dit breed aan. Daarbij gaat hij vooral in op de methode van bijbellezen bij ds. Vonk. De fundamentele zaak is dat het Woord van de bijbel overspoeld wordt door een gevaarlijk spel met woorden uit de bijbel. 'De methode om vanuit woordjes de bijbel te lezen. lijkt eerbiedig en vroom', maar is volgens Van Bruggen vuurgevaarlijk. Men moet terug naar wat Greijdanus 'Schriftbeginselen ter Schriftverklaring' heeft genoemd. In twee aansluitende artikelen wordt dit exegetisch nader uitgewerkt.

Duidelijk blijkt uit deze artikelen hoe Van Bruggen als gereformeerd belijder met de Schrift wil omgaan.

Vrijgemaakt van verontrusting

Hoe sterk prof. Van Bruggen zich ook als gereformeerd confessor inzake de kerk heeft opgesteld, blijkt uit twee artikelen die hij in ons blad van 23 en 30 maart 1974 heeft geplaatst. De titel alleen al is een vondst: 'Vrijgemaakt van verontrusting'. Een titel die ook vandaag nog actueel is, want het wemelt van verontrusten in allerlei kerken in Nederland.

Bij de herdenking van het 25-jaar-vrijgemaakt-zijn van zijn eerste gemeente, Ruinerwold-Koekange, hield de hoogleraar over deze zaak een toespraak. Meteen al wijst hij erop dat kerken eigenlijk niet kunnen jubileren. De kerk viert niet haar 25- of 100-jarig bestaan. Want ze is veel ouder. De kerk is 70 oud als de wereld, zo oud als de moederbelofte, zo oud als Gods liefde over gevallen zondaars. 'Daarom is de kerk de enige in de wereld die geen jubilea viert, want zij is er altijd geweest.'

Dit achten wij een echt oecumenisch-gereformeerde opmerking. Want wie niet durft belijden dat hij tot de kerk van alle eeuwen behoort en dat zijn 'kerkje' in dit of dat jaar begonnen is, heeft zijn kerkformatie als een sectarisch gebeuren veroordeeld.

Wel kan men één van de knooppunten van de wereld-lange weg van de kerk herdenken, zo stelt Van Bruggen. Zo is ook de Vrijmaking van de kerk een gewichtig moment geweest op de grote reis. Daarmee gaat Van Bruggen indirect in tegen de teneur van de zogenaamde 'Open Brief' uit 1966, die een dergelijke gedachte als 'ware-kerk-ideologie' meende te moeten veroordelen. Van Bruggen stelt het heel scherp: De Vrijmaking heeft ertoe geleid dat naast de voortzetting van de Gereformeerde Kerken een grote groep synodaal-gebonden kerken kwam te staan die behalve de oude drie Formulieren ook de nieuwe Leeruspraken voor bindend hielden.

Vervolgens wordt aangetoond dat, hoewel men in de synodaal-gereformeerde kerken geen stuiver meer voor de leeruspraken geeft, deze leer zelf als gifgas is gaan werken, omdat ook dwaalleraars als Kuitert en Wiersinga toch als 'kind van God' en 'gelovige' moeten erkend blijven. Doorwerking van de leer van de veronderstelde wedergeboorte, waarbij de aandacht verlegd wordt van de geopenbaarde naar de verborgen dingen.

Hoe gevaarlijk in deze situatie 'de netten van de verontrusting' zijn, wordt duidelijk gedemonstreerd aan de hand van wat er in Ruinerwold-Koekange is gebeurd. De overgrote meerderheid bleef daar de leiding van ds. M. Vreugdenhil volgen, synodaal predikant, ondanks alle felle artikelen in *Waarheid en Eenheid*, het blad van de verontrusten. Er waren meer strategen in de gebonden kerken, zoals ds. M. Vreugdenhil, die 'een veldheer der bezwaarden' wordt genoemd. Maar de kerk is een geloofstuk. Daarom komt het hij haar altijd op gehoorzaamheid aan en niet op strategie. Laat de strategie maar aan de Here over en wees zelf niet meer dan een gehoorzaam soldaat in de kerk, die Hij tot overwinning leidt. 'Geloof in deze God leert de verontrusting afschudden', aldus prof. Van Bruggen. Een belijgend woord dat naklinkt tot in deze tijd.

Het belang van de confessie

Nog kort een derde voorbeeld van de confessionele voorlichting die de jubilerende hoogleraar op allerlei terreinen gaf. Op 6 april 1974 publiceerde hij in drie artikelen het referaat dat hij voor een conferentie van theologische studenten hield. De titel was 'Wat denk je van de Christus!'. Daarin confronteerde hij zijn hoorders met de denkbeelden van H. Berkhof in diens boek *Her christelijk geloof*. Deze ziet de christologische strijd van de vroegere eeuwen als een tragische vergissing. Daartegenover wijst Van Bruggen op het **samen** met alle heiligen van Ef. 3 : 14-19. Men zal de bijbel nooit als individualisten mogen lezen. Dat lijkt zo vroom: alléén met de bijbel. Maar het kan, hoe goed ook bedoeld, hoogmoed zijn die zich isoleert van vroegere geslachten en voorgangers in het

heden. Het reformatische 'Sola Scriptura' is iets heel anders dan het piëtistische 'Solus Scriptura' – ik alléén met de bijbel.

En dan komen er opmerkingen die in de huidige discussies, ook wat de studentenverenigingen betreft, van bijzonder groot belang zijn. 'Moet de Here iedere jongen en meisje in 1974, wanneer ze een begin maken met zelfstandig nadenken, overnieuw alles vanaf het begin laten uitproberen en ontdekken alsof er nog nooit kerkgeschiedenis en belijdenis-les was geweest?'

Dit betekent zeker niet dat het eigen denken wordt uitgeschakeld. We moeten de Here en de naaste ook liefhebben met héél ons verstand. 'Geloof vreest de rede niet, maar doet haar tot haar recht komen.' Maar ons verstand is niet zo vrij als een vogel in de lucht. 'De ware theoloog heeft het dagelijks nodig zijn verstand reisvaardig te maken voor Gods hevelen.' We moeten immers ook 'de lendenen van ons verstand' omgorden (1 Petrus 1 : 13).

We mogen ons echter niet isoleren van de belijdenis van de oude kerk, als wij de bijbel in de hand nemen. 'En het is goed voor ons, nederig genoeg te zijn om te beginnen bij de belijdenis der Reformatie als wij de bijbel gaan lezen. De Institutie en de Drie Formulieren van Enigheid bevatten de lessen die vorige geslachten hebben leren trekken uit vele misstappen en afdwalingen der kerk.'

Ook voor bijbelclubs is het goed deze voorlichting van prol'. Van Bruggen niet te vergeten.

We zouden nog veel meer willen doorgeven uit deze confessioneel-verantwoorde artikelen, die prof. Van Bruggen in de loop van 25 jaar geschreven heeft. Maar we moeten eindigen.

Laat wat ik hier hch wcegegeven een *hommage* mogen zijn aan onze nieuwtestamenticus, aan wie niet alleen de Universiteit te Kampen, maar ook ons blad veel te danken heeft. Mogen hem, zijn vrouw en kinderen onze gelukwensen vergezellen, aak voor hun verdere levensweg. Dankbaar gedenken we de genade van onze God die onze kerken veel gegeven heeft in de talenten die hij aan prof. dr. J. van Bruggen heeft gecchonken.

W.G. de Vries

BUITENLANDSE KERKEN

PASTORAAT OP TAIWAN

In *De Reformatie* (3 augustus 1991 e.v.nrs.) schreef drs. J.M. Batteau een aantal interessante artikelen over de vraag of de Gerefanneerde Kerken in Nederland nog iets konden leren van bv. de Presbyterian Church in Korea.

In het buitenland leeft vrij algemeen de gedachte dat gereformeerde Nederlanders echt niet zouden weten wat andere kerken hun nog zouden kunnen bijbrengen.

Nog mag en moet men diep dankbaar zijn voor zijn historie en voor alles wat men van z'n jeugd af aan van Christus' vergaderingswerk heeft leren zien. Maar die dankbaarheid is dan toch te beperkt. Ze wordt nog veel groter als we over de grenzen heen het werk van Christus zien op het zendingsterrein of in gereformeerde (inclusief prerbyteriaanse) kerken.

Dwaalleer kent geen grenzen

Over de hele wereld staan de kerken van Jezus Christus bloot aan moderne opvattingen en dwalingen. Welke theologische misverstanden of gedachten over bv. abortus en euthanasie, die in Nederland aandacht vragen, hebben geen 'vat' op buitenlandse kerken? Waar het evangelie komt, daar komt de satan mee. Of beter: daar staat de satan te wachten. Welke dwaalleer zou door welke wereldzee worden tegengehouden? Overal in de wereld ontmoeten elkaar de Remonstrant en de Contra-Remonstrant. In allerlei variaties. Geen werelddeel en geen kerk is immuun voor antichristelijke aanvallen.

De kerk in Taiwan kent soortgelijke moeiten al? de kerken in Nederland. Het pastoraat kan in de ene kerk zwaarder drukken dan in de andere. Maar hel draait in de wortel om hetzelfde evangelie en dezelfde tegenspraak.

Kleine kerk

Ds. Chen is een jonge Taiwanese predikant. Een aantal jaren geleden was hij nog student bij de hoogleraren Ratteau en Gootjes in Pusan. Zijn gemeente in Hsinchu telt 50 volwassenen en 70 gedoopte kinderen. Toch behoren er tot de gemeente in Hsinchu maar twee complete gezinnen. Vaak is een vrouw alleen lid en de man niet. Soms brengt 7e kinderen mee, soms ook niet. Van de volwassenen is niemand in een gereformeerde kerk geboren zoals doorgaans in Nederland. Men is uit het Confucianisme en het Boeddhisme tot Christus gekomen. De kerk kent nog geen tweede generatie.

Grote kracht

Ds. Chen is 36 jaar. Althans volgens westerse begrippen. Gerekend vanaf de dag van zijn geboorte. In Taiwan is hij negen maanden ouder. Men rekent daar namelijk vaak

de tijd van zwangerschap mee. Tegenover abortus is dit een uitermate geschikte instelling.

Ds. Chen heeft eens in een preek gezegd, dat abortus van God verboden is. Een getrouwd stel kreeg daar moeite mee. Ze hadden vóór hien bekering abortus laten plegen. Trien ze dat aan ds. Chen kwamen opbiechten heeft hij hun een pastoraal advies gegeven, waar geen Nederlandse predikant op gekomen zou zijn: 'Geef het kindje een tiaam en bid de Here oin vergeving'.

Rust

Zo'n voluit christelijke raad behoedt de gemeenteleden voor het goedkope denken: 'het' is nu eenmaal gebeurd, vergeven en vergeten en nu er niet meer over praten.

Wie is in staat een abortus te vergeten? Maar als die zonde *vergeven* is, behoeft die niet meer weggeduwd te worden. Want het is *dan alsof die* verschrikkelijke zonde tegen de Here en tegen je eigen kind nooit gedaan is. Dat is toch liet evangelie, door Christus verkondigd en betaald: 'Komt tot Mij, allen, die vermoeid en belast zijt, en Ik zal U *rust* geven'.

Zulk pastoraat als van ds. Chen brengt de belaste zondaar voor de Here. Christus wordt geëerd als Verzoener van iets wat je nooit vergeten *zult* en ook nooit meer goedmaken kunt. Christus *Zelf* ontvangt de eer voor de rust die komt. Hij wordt 'dankzeggende gezegend'. Je *zult* je hele leven Heiri danken en *zeggen*: dat U dat voor mij over hebt gehad!

Hernieuwde banden

De kerkgemeenschap in Taiwan waar de Gereformeerde Kerken in Nederland een nauwe relatie niee hebben is niet alleen getalsmatig klein, maar ze heeft ook nog jarenlang geleden onder een scheuring. Twee presbyteries, die tegenover elkaar stonden, zijn nu gelukkig naast elkaar komen te staan. Samen hebben ze een theologische opleiding opgezet, het China Ketonned Seminary. Prof. J. Kamphuis heeft in *De Reformatie* van 9 november 1991 onder de titel 'Schooldag in Taipei' al iets verteld over de opening van het derde semester.

Deputaten RRK hebben besloten dit seminary te steunen met Engelstalige boeken. De eerste zendingen zijn al onderweg. Ze zijn een blijk van dankbaarheid voor de hernieuwing van de banden Nederland-Taiwan. De eerste kerk, die op Formosa (de vroegere Portugese naam voor Taiwan) gesticht werd, aldus di. Chen, was een gereformeerde. Nederland heeft nl. in de zeventiende eeuw het eiland een tijdlang bestuurd en er de kerk van Christus geplant. Ook al heeft het Nederlandse bewind maar een kleine veertig jaar geduurd, toch is de herinnering daaraan niet helemaal weggewist uit Taiwan. Maar beter nog dan de herinnering is de hernieuwde kerkelijke hulpverlening aan een gereformeerde theologische opleiding in Taipei. De Here geve op Taiwan vele goed onderlegde predikanten met een pastoraal hart als bij ds. Chen van Hsinchu.

O.J. Douma

BOEKAANKONDIGINGEN

Bij *Uitgeverij J.J. Groen en Zoon* te Leiden verscheen weer een groot aantal boeken. We kondigen achtereenvolgens aan:

Flavius Josefus, *Het leven van Herodes*, 1991, 153 blz. Prijs f 24,95.

Uit het omvangrijke werk van de Joodse geschiedschrijver Flavius Josefus, die van 37 tot 100 na Chr. leefde, werd deze herdruk in het Nederlands uitgegeven. Hij is ingeleid door en vertaald onder toezicht van prof. dr. M.A. Beek. De naam van de vertaler staat er niet bij. Meende men vroeger dat Josefus als geschiedschrijver niet zo betrouwbaar was, vandaag denkt men daar anders over, otider meer door wat nien bij de opgravingen van Massada heeft gevonden. Dit boek beschrijft het leven van Herodes de Grote, die met massale hnuwwerken het land Israël heeft overdekt en die onder neer de tempel te Jeruzalem in schitterende pracht heeft herbouwd. Hij was ook de man die bevel gaf tot de uitroeiing van de kinderen te Bethlehem, al wordt dit gruwelijke feit door Josefus niet vermeld. Prof. Reek wijst erop dat Herodes tot alle mogelijke gruwelen in staat was, dus zeker ook tot een dergelijke massale moordpartij. Hij komt in dit boek dan ook naar voren als een 'bloed-vorst' die eigen familie en talloze tijdgenoten door moord uit de weg heeft geruimd. Tot op zijn sterfbed toe bleef hij een massa-moordenaars. Vlak voor zijn sterven liet hij alle vooraanstaande Joden in de renbaan bij Jericho bijeen drijven. Zodra hij gestorven was, moesten zij allemaal gedood worden, opdat zijn dood omringd zou worden door een 'waardig rouwbeklag' door heel Israël heen (149). Hoewel zijn verwanten dit bevel niet hebben uitgevoerd, blijkt hieruit wel dat de 'kindermoordenaar' van Beihlchem tot het laatst van zijn leven niet veranderd is. Dit boek geeft verder een duidelijk inzicht in de verhouding van Herodes tot de Joden, die hij enerzijds tot vriend wilde houden en anderzijds tiranniseerde.

D. Rietdijk, *Woorden uit het Woord*, 115 blz. Prijs f 19,95.

In het kort worden in dit boek veel bijbelse woorden en begrippen uitgelegd, in alfabetische volgorde. De schrijver is predikant van de Gereformeerde Gemeente te Moerkapelle. Hij is in zijn uitleg een betrouwbare gidi, ook als het gaat om begrippen die in 'bevindelijke kringen' vaak misduid worden. Za wordt over 'roeping' geschreven dat deze *samenvalt* met de prediking van het evangelie. Dat niet allen die door de prediking geroepen worden komen, is niet te wijten aan het Woord, noch aan de Christus, die in het Woord wordt aangeboden, maar dat ligt aan de mens (103). Geheel in overeenstemming met de Dordtse Leerregels. Inzake de wedergeboorte wordt gezegd dat het een werk van God is. 'Dat werk

doet God, door gebruik te maken van het Woord, in de prediking of in het persoonlijk lezen van de Bijbel.' Het moment, waarop de wedergeboorte plaatsvindt, kunnen wij nooit nauwkeurig vaststellen. Wedergeboorte komt openbaar in geloof en bekering (110, 111). Een goed en helder geschreven boek.

David Dolan, *De strijd om het beloofde land*, 217 blz. Prijs f 29,95.

Sinds 1980 is de schrijver van dit boek correspondent in Israël onder meer voor CBS radio. Hij geeft een bondig en boeiend overzicht van de lange geschiedenis van het land, waarbij hij zijn uitgangspunt neemt in het heden en in zijn persoonlijke positiekeuze. Met name confronteert hij zich met de Arabieren en hun geloofskeuze tegenover de doden. Helaas is zijn uitgangspunt dat her herstel van de Joodse staat vervulling zou zijn van de profetieën van het Oude Testament, een standpunt dat al vaak weerlegd is. Tegelijk biedt dit boek veel concrete gegevens, die de huidige situatie in Israël van een duidelijke achtergrond voorzien, die leerzaam is voor een eerlijke beoordeling. De auteur kan bijvoorbeeld geen bijbelse grond vinden, waarom Arabieren en andere volken niet in Israël zouden mogen en kunnen wonen.

Het boek wordt ingeleid door Lance Lambert, een Messias-belijdende Jood.

J. van Oort, *Bediening van het heil, Augustinus over de prediking*, 62 blz. Prijs f 14,95.

De schrijver van dit boekje, dr. J. van Oort, promoveerde in 1986 cum laude op een onderzoek naar het boek van Augustinus *De stad van God*. Het hier aangekondigde geschrift is een uitwerking van zijn referaat voor de conferentie van hervormd-gereformeerde predikanten in 1990. Hij behandelt Augustinus' visie op de Schrift en diens uitleg en toepassing van Gods Woord. Volgens Augustinus getuigt heel de Schrift van Christus. Daarom is Gods Woord de grondslag van alle prediking, die christologische uitleg en toepassing van de Schrift moet zijn (1?). De prediking is daarom voor Augustinus niet het houden van een retorisch doortimmerde rede. Augustinus preekte 'in dialoog' en gaat meteen in op de reactie van zijn hoorders (32). 'Prediking is voor Augustinus bediening van het heil en daarom christologisch' (33). Augustinus blijkt een machtig prediker geweest te zijn. Zijn opvolger noemde hem 'een zwaan' en voelde zichzelf vergeleken met hem slechts 'een krekeltje'. Van Oort eindigt dan: 'Maar ook het krekeltje was in de ark' (35). Een interessant boekje, waarin 100 noten een uitvoerige wetenschappelijke verantwoording geven.

J. van Amstel, *Als je alleen staat*, 83 blz. Prijs f 18,50.

Het probleem van de eenzaamheid is levensgroot en dient binnen de gemeente van Christus alle aandacht te hebben. Daarover schreef ds. Van Amstel een fijnzinnig boekje, waarin hij het leven van ongehuwde inannen en vrouwen nader belicht. Praktisch en pastoraal gaat hij in op allerlei

facetten daarvan. Zo verzet hij zich tegen de gedachte dat iemand pas compleet mens is, als hij getrouwd is (16). Een hoekje, dat voor hen die alleen in het leven staan veel hulp en troost biedt.

R.H. Matzken e.a. (red.), *Charisma in golven*, 72 blz. Prijs f 14,95.

In kort bestek worden in dit hoekje besproken 'de drie golven' van de Pinksierheweging, de New Age-beweging en het meest breed de Amerikaan John Wimber als representant van de 'derde golf' in de Pinksterbeweging. Wie de zuigkracht van deze zogenaamde charismatische bewegingen kent, vooral op kerkleden, zal blij zijn met wat hier geboden wordt. De afzonderlijke delen van dit boekje zijn wel erg compact geschreven en daarom niet altijd even gemakkelijk te lezen. Maar er komen telkens 'flitsen' in voor, die heel markant duidelijk maken, waarom we hier met 'een ander evangelie' te maken hebben, waarover Paulus in Galaten 1 : 9 zijn 'veto' uitspreekt. Een voorbeeld: Wimber riep op een conferentie uit: 'In Jezus' naam breken we de kracht van de kanker; we breken de kracht van de dodelijke ziekte. In Jezus' naam maken we deze los. Dank u, Heer. Laat nu de krachten komen – laat het neerkomen door jullie wezen – dat is het – laat je geloof erop gelicht zijn – ontvang het – hallelujah' (65).

W.G. de Vries

DE HYMNEN VAN EFREM DE SYRIËR:

belangrijke bronnen voor de kennis van theologie, liturgie en kerklied in de vroeg-christelijke kerk

Biografische gegevens

Efrem werd geboren in de omgeving van Nisihis, een plaats in het noorden van Mesopotamië. Het geboortjaar is niet bekend, maar aangenomen wordt dat 306 dicht bij de waarheid ligt.

Efrem heeft het grootste gedeelte van zijn leven in Nisibis doorgebracht. Daar was hij diaken in dienst van de bisschoppen voor wie hij grote bewondering had, met name voor de beroemde Jacobus, van wie wordt aangenomen dat hij de eerste bisschop van Nisibis is geweest. Ook is Efrem 'leraar' geweest, een aanduiding die we meer dan eens in vroegchristelijke geschriften tegenkomen en die door G. Rouwhorst wordt weergegeven met 'uitlegger van de Schrift'. In Nisibis heeft Efrem ook zijn Hymnen geschreven waarin saillante gegevens te vinden zijn over het kerkelijke en politieke leven van zijn tijd. Zo blijkt, dat er spanningen waren in de kerk van Nisibis: er waren enerzijds christenen voor wie de joodse riten aantrekkelijk waren, en anderzijds waren Arianen en Marcionieten actief.

Toen in 363 Nisihis niet meer tot het Romeinse Rijk behoorde doordat het in handen van de Perzen viel, trok Efrem samen met andere christenen naar Edessa. Daar is hij de rest van zijn leven gebleven tot zijn dood in 373.

In Edessa was Efrem werkzaam aan de theologische school die later bekend is geworden als 'school van de Perzen'. Hij behoorde tot een orthodoxe minderheid die Arianen, Marcionieten en de volgelingen van Bardaisan en Mani bestreed. Efrem hield zich aan de voor het Syrische christendom karakteristieke *pre-monastieke leefwijze*, die gekenmerkt werd door ascese.

Literaire genres

Van veel geschriften die op naam van Efrem staan is de authenticiteit uiterst twijfelachtig. Zo kan met zekerheid worden vastgesteld dat van alle Griekse en Latijnse teksten die op zijn naam staan Efrem niet de auteur is geweest. De meeste in het Syrisch geschreven teksten kunnen echter wel authentiek zijn.

Enkele werken van Efrem zijn in prozavorm geschreven. De meeste echter in poëzie. Het gaat in het bijzonder om liturgische poëzie, die bestemd was voor gebruik in de eredienst. Deze literatuur kan in twee genres worden onderverdeeld.

1. de *memre*, preken in poëzie. Ze bestaan uit verzen met steeds hetzelfde aantal lettergrepen.
2. de *madrasha*, door G. Rouwhorst vertaald met *hymne*. Ze hebben een refrein en zijn ingedeeld in strofen. Elke strofe heeft een bepaald aantal verzen die ieder een vast aantal lettergrepen hebben. Vermoedelijk werden de strofen gezongen door een solist en de refreinen door een groep (een koor of de gemeente), een manier van uitvoeren die doorgaans *responsoriaal* wordt genoemd. Helaas zijn de melodien waarop deze hymnen werden gezongen niet bewaard gebleven.

Evenals in de Hebreeuwse poëzie, zoals de psalmen, wordt veelvuldig gebruik gemaakt van parallelismen. Dat wil zeggen dat regels, strofen of verzen paren vormen. Zo kan de tweede regel de eerste bevestigen of contrasteren. Een voorbeeld:

God is groot

Ja. Hij is hoog verheven

of

God beschermt de vrome

Maai de goddeloze doet lijd ondergaan

Rouwhorst geeft uit de hymnen van Efrem het volgende, saillante, voorbeeld:

Vanwege dat Lam (A) van Pasen (B) hilde (C) Farao (Q). Hij treurde om zijn Eerstgeborene (E), de eerste (F) van zijn zonen (G).

Vanwege dat Lam (A) der Waarheid (R) hilde (C) de Roze (D) omdat Adam (E) werd gerechtvaardigd, de eerste (F) van de zondaars (G).

Vanwege dat Lam (A) des Levens (B) hilde (C) de Dood (D) omdat Abel (E) werd opgewekt, de eerste (F) Eerstgeborene (G).

Het is duidelijk dat enkele elementen gemeenschappelijk zijn (A en F) en dat andere (zoals B en D) worden geassocieerd: Farao – Boze – Dood; Eerstgeborene – Adam – Abel.

Theologie

Het verschil met de manier waarop in het Westen de theologie werd en wordt beoefend is groot. Hier wordt het dogma zo exact mogelijk geformuleerd met behulp

van filosofische begrippen en logische redeneringen.

De oosterse benadering is echter associatief door middel van poëzie. Efreem is een theoloog die in zijn theologie gebruik maakt van poëtische methoden. De stijlfiguren hebben dan ook niet alleen een literaire functie, ze zijn de grammatica van de theologie. Opvallend zijn in dit verband de contrasten in de parallelle structuur: hemel en aarde, zichtbare en onzichtbare werkelijkheid, godheid en mensheid van Christus, Adam en Christus.

Kerkelijk jaar en liturgie

Een betrouwbare tekst van de hymnen van Efreem vinden we in een codex die dateert uit het begin van de zesde eeuw. Daarin komen otidermeer vier onlangs vertaalde en uitgegeven collecties voor met de volgende titels: *Over het Vasten*, *Over de Ongedeseemde Broden*, *Over de Kruisiging*, *Over de Verrijzenis*.

Hei ligt voor de hand om bij deze titels aan perioden in het kerkelijk jaar te denken. Het vasten wijst op de veertigdagentijd. De kruisiging en de verrijzenis zijn te verbinden met Goede Vrijdag en Paasmorgen. En ook de ongedeseemde broden houden met deze tijd verband. De Syrischtalige kerken kenden namelijk als synoniem voor de Goede Week het begrip *Week van de Ongedeseemde Broden*.

De liturgische context waarin deze hymnen funktioneerden was een bijzondere. In de vierde eeuw lag namelijk het hoogtepunt van de viering van Pasen op de vrijdag. De achtergrond van dit voor ons merkwaardige gegeven is de gewoonte van sommige christenen om het paasfeest te vieren op de joodse datum, de veertiende en vijftiende Nissan. Vandaar hun bijnaam *quartodecimanen*. Deze quartodecimaanse paasviering begon met een vasten en viel samen met de viering van de joden. Toen in het midden van de vierde eeuw de viering van Paaszondag in de Syrischtalige kerken werd ingevoerd had de opstanding nog geen accent. De viering stond immers steeds in het teken van lijden en dood. Het is deze situatie die in de hymnen van Efreem duidelijk wordt weerspiegeld.

jodenhaat

Efreem heeft een uitgesproken vijandige houding tegenover de joden. Die waren in plaatsen als Nisibis en Edessa goed georganiseerd en werden door christenen als een bedreiging ervaren. Vooral omdat sommige christenen, zelf voor een deel uit het jodendom afkomstig, zich aangetrokken voelden tot joodse gebruiken, zoals het eten van ongedeseemde broden. Hoewel het jodendom als een bedreiging werd ervaren, is het een feit dat geen enkele christelijke groepering zoveel uit de joodse traditie heeft bewaard als de Syrischtalige.

Tenslotte moet natuurlijk de viering van het paasfeest anti-joodse gevoelens hebben opgeroepen.

Publikatie

Op een voortreffelijke manier zijn de hymnen in boven-geenocnde collecties in het Nederlands toegankelijk ge-

maakt en geannoteerd door prof. dr. G. Rouwhorst, hoogleraar liturgiewetenschap te Utrecht. Het betreft hier een aantal hymnen die eerder in zijn dissertatie in het Frans waren vertaald en geanalyseerd (*Les hymnes pascales d'Ephrem de Nisibe. Analyse théologique et recherche sur l'évolution de la fête pascale chrétienne à Nisibe et à Edesse et dans quelques Eglises voisines au quatrième siècle* [Supplementis to Vigiliac christianae VII, 1 en 2] Leiden 1989).

J.R. Luth

N.a.v.: *Efreem de Syriër Hymnen voor de viering van het kerkelijk jaar*, ingeleid, vertaald en toegelicht door dr. G. Rouwhorst, Kampen, Kok 1991 [Serie Christelijke bronnen]. ISSN 0923-1358: 3. ISBN 90-242-4915-5. Prijs f 22.50.

Inleiding maken?
Lezing voorbereiden?
Bijbelstudie?

**RAADPLEEG DE REGISTERS OP
DE REFORMATIE!**

121 12 trefwoorden;
5.151 tekstverwijzingen;
1 1.425 auteursverwijzingen!

Zowel voor de **computer** als **gedrukt**
Prijs: zie advertentie pag. 295 nr. 15.

Te bestellen bij:
P.G. Versteegt, De Hennepe 435, 4003
BE Tiel, tel. 03440-15997.

JERUZALEM ARCHEOLOGISCH BEKEKEN

Jeruzalem: een bijzondere stad voor christenen, joden en islamieten. Een stad met een bewogen verleden. Geen wonder dat al eeuwen lang vele mensen hevig geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van deze stad.

De laatste jaren zijn er op vele plaatsen in Jeruzalem opgravingen gedaan. De archeologen zouden best op nog veel meer plaatsen de schop in de grond willen steken. Maar verzet van orthodoxe joden en islamieten maakt dat onmogelijk.

Het opgravingswerk is op dit moment tot een zekere afronding gekomen. Nieuwe grote opgravingscampagnes vallen niet meer te verwachten. Het wachten is nu op de

definitieve publikatie van de talrijke vondsten.

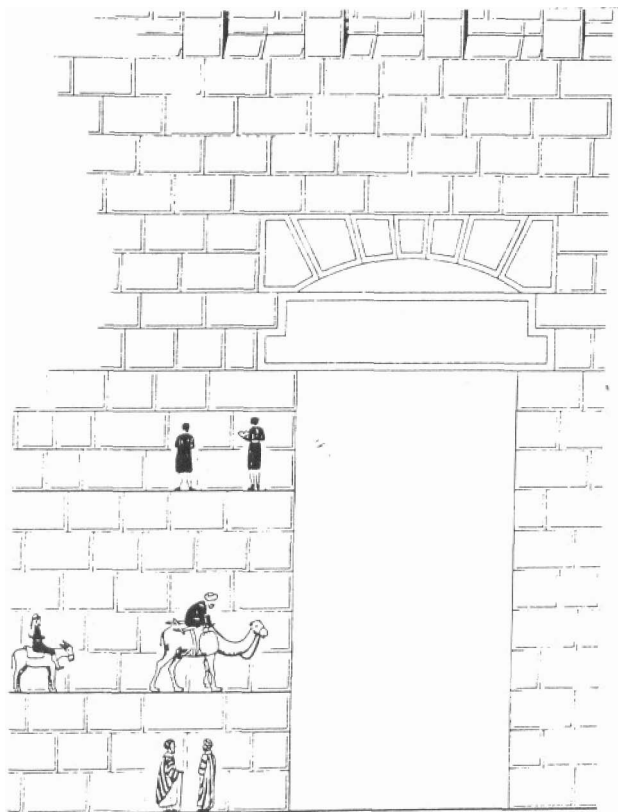
Maar ondertussen wil het geïnteresseerde publiek wel alvast zoveel mogelijk geïnformeerd worden over wat er zoal gevonden is. Gelukkig is er nu een boek verschenen, dat in deze behoefte voorziet: *De onderste steen boven*, geschreven door Hanna Blok en Margreet Steiner. De beide schrijfsters weten waar zij het over hebben: Hanna Blok heeft onder andere in Jeruzalem archeologie gemeend; Margreet Steiner is betrokken bij de publikatie van de resultaten van de opgravingen die onder leiding van Kathleen Kenyon in Jeruzalem hebben plaats gevonden.

Inhoudsoverzicht

Het boek is als volgt opgebouwd. Na een woord vooraf en een inleidend hoofdstuk wordt de lezer eerst geïnformeerd over de geschiedenis van het archeologisch onderzoek in Jeruzalem. Daarna komt de hoofdmoot van het boek: een overzicht van wat er gevonden is uit de tijd tussen 3100 vóór Christus en 638 na Christus, oftewel: vanaf de Bronstijd tot en met de Byzantijnse tijd. Dit overzicht is ingedeeld in zeven hoofdstukken die elk de vondsten uit een bepaalde periode beschrijven. Daarbij is het langste hoofdstuk gewijd aan de nieuwtestamentische tijd, omdat erover deze periode het meest bekend is, een gegeven dat de meeste lezers van dit blad wel plezier zal doen. Na het hoofdstuk over de Byzantijnse tijd volgt nog een hoofdstuk met een min of meer samenvattend karakter; het gaat over de loop van de muren van Jeruzalem in de verschillende periodes. Tenslotte vindt de lezer in het laatste hoofdstuk informatie over wat hij bij een bezoek aan Jeruzalem zelf allemaal nog te zien kan krijgen in musea, archeologische parken en dergelijke. Deze informatie is in het boek opgenomen om het ook geschikt te maken voor gebruik als een soort reisgids voor bezoekers van Jeruzalem. De informatie is bijgewerkt tot 1990. Het boek wordt afgesloten met registers en een literatuurlijst.

Bijbel en archeologie

Wat liet hen niet geeft, is een overzicht van de bijbelse gegevens over de geschiedenis van Jeruzalem. Wie daarnaar op zoek is, zal zijn informatie elders moeten zoeken. De schrijfsters hebben zich namelijk hoofdzakelijk beperkt tot het weergeven van wat uit archeologische vondsten bekend geworden is. Informatie in schriftelijke bronnen, zoals de bijbel en de boeken van Flavius Josephus, wordt alleen aangehaald, als die informatie kan bijdragen aan de interpretatie van de archeologische vondsten. Deze beperking is echter allerminst een nadeel. Integendeel, er zit in deze aanpak iets heel gezonds. De uitleg

Reconstruïetekening van de zogenaamde poort van Barclay in de westelijke muur van het tempelterras (met toestemming van de uitgever overgenomen uit het hierbij besproken boek, blz. 78). De tekening brengt in beeld hoe het straatniveau in de loop van de eeuwen omhoog gekomen is: de twee mannen onderaan staan op het niveau van de tijd van Herodes, vijf stenen hoger bevindt zich het niveau van 4700, terwijl de twee bovenste figuurtjes staan op het huidige straatniveau.

van de bijbel en de archeologie zijn elkaar namelijk al veel te vaak voortijdig in de rede gevallen. Allerlei vreemde veronderstellingen zijn daarvan het gevolg geweest. Het beste is daarom dat zowel de uitleg van de bijbel als de archeologie de gelegenheid krijgen eerst hun eigen verhaal af te maken. Pas nadat dat gebeurd is, kunnen zij elkaar op een zinvolle manier aanvullen en completeren.

Beoordeling

Al met al beri ik behoorlijk ingenomen met de verschijning van dit boek. Boeken over Jeruzalem zijn er genoeg. Maar tot nu toe **was** er **nog** geen boek in de Nederlandse taal waarin de nieuwste archeologische gegevens over Jeruzalem op een deskundige manier bijeengebracht zijn. Deze leemte bestaat nu dus niet meer.

Een van de interessantste onderdelen van het boek is voor mij hoofdstuk 10, over de muren van Jeruzalem. Dit is met name te danken aan de kaartjes waarop de vermoedelijke loop van de muren getekend is tegen de achtergrond van de loop van de muren van de huidige 'oude stad'. Vooral door die kaartjes vormt dit hoofdstuk een belangrijk hulpmiddel voor wie een indruk wil hebben van hoe de stad er vroeger uitzag.

De schrijfters hebben er zeker hun best voor gedaan het boek duidelijk genoeg te maken voor lezers die Jeruzalem niet met eigen ogen gezien hebben. In dit verband kan gewezen worden op de vele kaartjes en tekeningen die zij aan de tekst hebben toegevoegd. Ook de acht pagina's foto's kunnen de lezer helpen zich een voorstelling te maken van wat hij leest. Toch vraag ik mij af, of het boek echt duidelijk genoeg is voor iemand die Jeruzalem niet kent. Omdat ik zelf nog niet zo lang geleden in Jeruzalem geweest ben, is het voor mij moeilijk daar een antwoord op te geven.

Er zijn in elk geval wel enkele passages waar ik lang naar heb zitten kijken, omdat ze mij niet direct duidelijk waren. Ik denk met name aan de beschrijving van het door Macalister, Kenyon en Shiloh opgegraven bastion (blz. 39-41), de beschrijving van de zuidelijke terrasmuur van de tempel en de Chuldapoorten (blz. 78v.; ik vermoed dat de westelijke Chuldapoort ten onrechte één keer een driedubbele poort genoemd wordt), de beschrijving van de 'Villa' (blz. 91v. en afb. 7-10) en de beschrijving van de Neakerk (blz. 114-116).

Verder bedoelen de schrijfters in het 'de berg Sion' de heuvel ten zuidwesten van de oude stad die tegenwoordig 'Mount Sion' heet. Maar zij zeggen **nergens**, dat dat een andere heuvel is dan het bijbelse Sion. De lezer zou er ongetwijfeld mee geholpen zijn geweest, als dat wel gebeurd was.

Beslist onjuist lijkt mij de opmerking, dat het in het oude Israël verboden was afbeeldingen te maken van mensen en dieren (blz. 11). In de oudtestamentische tijd was alleen het maken van godenbeelden met zoveel woorden verboden. Zolang het niet om godenbeelden ging, mochten er in elk geval wel beelden van dieren gemaakt wor-

den. In dit verband kan gewezen worden op de koperen slang, de twaalf runderen onder de koperen 7ee in de tempel van Salomo en de leeuwen bij Salomo's troon. In latere tijd is er wel een tendens geweest om het tweede gebod uit te breiden tot een verbod op alle beelden van mensen en dieren, maar deze uitbreiding is nooit algemeen geaccepteerd.¹

Verder is er duidelijk iets mis met de vermelding van de legende over de plaats van het graf van de profetes Chulda (blz. 79). Hiervoor wordt verwezen naar 2 Kronieken 22 : 14. Uiteraard is 2 Koningen 22 : 14 bedoeld, maar ook daar zal men een dergelijke legende ievergeefs zoeken. De schrijfters zullen wel doelen op een joods verhaal uit later tijd.

De lezer ziet: de kritiek beperkt zich tot enkele details. Voor het geheel van het boek geldt: van harte aanbevolen voor ieder die in de geschiedenis van Jeruzalem geïnteresseerd is en zeker voor diegenen die ter plaatse een kijkje willen gaan nemen.

G. Kwakkel

N.a.v.: Hanna Blok-Marsreei Steiner, *De onderste steen boven*. Opgravingen in Jeruzalem, Kok. Kampen [1991] (ISBN 90 242 3170 1): 154 blz. + 8 blz. foto's: prijs: f 37.50.

¹ Vgl. b.v. K.-H. Bernhardt in *Biblisch-Historisches Handwörterbuch*, 249v.; J. Douma, *De tien geboden* I, Kampen 1985, 76-79.

P E R S S C H O U W

Morele en spirituele revolutie moet aarde van ondergang redden

Trouw (17 februari 1992) ziet samen met de Wereldraad van Kerken een speciale taak voor de kerken in de huidige wereld:

Voor de kerken is een bijzondere rol weggelegd in de mondiale milieu- en ontwikkelingspolitiek. De toestand van de aarde toont dat we de wijsheid en leiding van geestelijke leiders in de wereld nodig hebben. Zij moeten een ingrijpende morele en spirituele revolutie ontketenen waardoor wereldwijd de nadruk wordt gelegd op begrippen als solidairheid en naastenliefde.

Dat zegt de Canadees Maurice Strong, secretaris-generaal van de commissie voor milieu en ontwikkeling van de Verenigde Naties. Begin juni vindt in Rio de Janeiro een tiendaagse topontmoeting plaats, waar de wereldleiders het eens moeten worden over een universeel milieubeleid en waar zij afspraken moeten maken over de zogenaamde Agenda 21: de belangrijkste maatregelen voor de volgende eeuw met het oog op de bescherming van de aarde.

Niet alleen de economische problemen maar ook natuur

en milieu moeten grote aandacht krijgen.

Maar de oplossing van de ecologische problemen hangt in wer-
ren niet af van technologische of economische veranderingen.
benadrukt Strong. Het gaat erom 'hebzucht' als belangrijkste
principe te vervangen door oude waarden zoals solidariteit en
naasteliefde. Strong: 'De methoden van de inarkt-economie zijn
misschien wel goed, maar de ideologie ervan voert naar de ver-
nietiging. Als het om het rivcrleven ban allen gaat, is de markt-
economie een goede bondgenoot maar geen goede leermeester.'
De herontdekking van traditionele, christelijke waarden daaren-
tegen, heeft volgens Strong wel positieve gevolgen.

Ook de Raad van Kerken in Nederland, die in september
1997 ecti (tweede) kerkendag wil organiseren ziet de ker-
ken graag als bondgenoten bij de inzet voor een leefbare
wereld. Zij wil dan ook een debat houden over de toe-
komst, de toekomst van de kerk en de toekomst van de
samenleving. Is er samenhang of spanning tussen per-
soonlijk geloof et maatschappelijke inzet? Tussen het
zoeken naar geborgenheid en het ingaan op de uitdaging-
en in de wereldsamenleving?

De probleemstellingen van Wereldraad en Raad van Ker-
ken vragen een zeer kritische benadering. Maar over een
kritische deelname aan de samenleving en een verant-
woord christelijk rentmeesterschap in de wereld die Gods
wereld is en blijft, moeten wij ons ook grondig blijven
bezinnen.

Een halve eeuw 'Evangelicals' in de Verenigde Staten

In hetzelfde nummer van *Trouw* lezen we een interessant
overzicht over de groei van de Evangelische Alliantie in
Amerika, die in maart in Chicago haar vijftigste verjaar-
dag viert.

Zij omvat nu 50.000 gemeenten, die behoren tot 77 kerk-
genootschappen en 48 lidkerken.

In de loop der jaren heeft de Alliantie invloedrijke organisaties
in het leven geroepen voor evangelische zending, religieuze om-
roepen en werelddiakonaat. Alle leden van de alliantie zijn liet
erover eens dat de Bijbel het onfeilbare Woord van God is. Zij
hechten groot belang aan de verspreiding van de christelijke
boodschap. Tegelijkertijd bestaan er grote verschillen tussen de
leden. De aangesloten gemeenten variëren van Pinkstergemeen-
ten, die continue erkennen als 'in tongen spreken' onder in-
vloed van de Heilige Geest en de mogelijkheid om ziekten te
genezen door gebed, tot baptisten die dergelijke praktijken ver-
afschuwen. Ook ninkii 'historische vredeskerken' deel uit van
de overkoepelende organisatie. onder andere enkele doopsge-
zinde broedersschappen.

De gevarieerde samenstelling van de alliantie wordt gezien als
een van haar sterkste kanten, maar volgens sommigen tekent het
juist haar zwakte omdat de organisatie er om die reden niet in
slaagt over een aantal theologische kwesties een gezamenlijk
standpunt in te nemen.

Volgens ds. C.F.H. Henry, een van de bekendste leiders van de
moderne evangelische beweging, blijft de Evangelische Allian-
tie 'de duidelijkste manifestatie van het evangelisch christen-
dom in Amerika'. Het spijt hem echter dat de organisatie er niet
in geslaagd is een 'uitgewerkte gemeenschappelijke strategie' te

ontwikkelen om een tegenwicht te bieden tegen niet-christelijke
humanistische levensvisies die een grote invloed op de Ameri-
kaanse cultuur hebben. Henry was in 1956 oprichter van *Chris-
tianity Today*, het tijdschrift van de Evangelische Alliantie.

Het slot van het artikel geeft een greep hoogtepunten en
dieptepunten uit de geschiedenis van de beweging:

De evangelische beweging Reeft in de afgelopen vijftig jaar heel
wat hoogtepunten mogen beleven. Maar dieptepunten waren er
zeker ook. Niet in de laatste plaats de geld- en seksschandalen
van televisiedominees zoals Bakker en Swaggart. Een greep:

- 1942: de oprichting van de National Association in St. Louis.
- 1944: in Chicago wordt Youth for Christ opgericht. Deze or-
ganisatie, die in het gehele land massale evangelisatiecampag-
nes voor jongeren organiseert, wordt liet podium voor latere
grootheden als Billy Graham.

- 1949: Billy Graham krijgt tijdens zijn acht weken durende
campagne in Los Angeles de steun van bekende filmsterren uit
Hollywood. Sindsdien is hij de bekendste evangelist in de Ver-
enigde Staten.

- 1956: oprichting van *Christianity Today*, de spreekbuis van de
evangelische beweging in de VS.

- 1957: Billy Graham houdt bijna vier maanden lang een evan-
gelisatiecampagne in New York, die meer dan twee miljoen be-
langstellenden trekt: 55.000 mensen bekeren zich.

- 1976: bijna 34 procent van de Amerikanen beschouwt zich-
zelf als een 'born again' (wedeigehoren) christen. Presidents-
kandidaat Jimmy Carter maakt ei geen geheim van hoezeer
evangelische opvattingen hem bij zijn politieke standpunthepa-
ling hebben geholpen.

- 1979: Jerry Falwell begint de 'Moral Majority', een politieke
beweging die de afstand tussen de evangelische christenen ener-
zijds en de rooms-katholieken, mormonen en orthodoxen ander-
zijds verkleint. De organisatie mengt zich in de strijd tegen
abortus, homoseksualiteit en pornografie.

- 1980: president Ronald Reagan krijgt een stormachtig onthaal
op een bijeenkomst van 15.000 evangelicals in Dallas.

- 1987: buitenechtelijke seks en financiele schandalen leiden tot
de ondergang van PTL (Praise The Lord), de omroep van de tv-
predikers Jim en Tammy Bakker. Hun val heeft een negatieve
invloed op de evangelische wereld.

- 1988: ook tv-prediker Jimmy Swaggart gaat onderuit als ge-
volg van een seksschandaal.

- 1991: de evangelisatiecampagne van Billy Graham in Central
Park, New York, trekt 250.000 mensen.

G.J. van Middelkoop